

شروع به جرم، جرم عقیم و جرم محال در نظام حقوق کیفری ایران

احسان قنبری عدیوی^۱

چکیده

یک جرم از زمانی که مجرم قصد ارتکاب آن را می کند تا زمانی که در عالم خارج وارد می شود، مراحل مختلفی را پشت سر می گذارد. مراحل چون ایجاد اندیشه مجرمانه، طراحی و برنامه ریزی، تهیه مقدمات و تدارکات، شروع به ارتکاب و حصول نتیجه که در صورت اخیر است که می گوئیم جرم واقع شده و مجرم مستحق مجازات است. ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مقرر می دارد که هرکس قصد ارتکاب جرمی کند و شروع به اجرای آن کند ولی به واسطه عامل خارج از اراده او قصدش معلق بماند، مجازات می شود. امکان یا عدم امکان وقوع جرم در زمان ورود به عملیات اجرایی جرم است. اگر در زمان شروع به اجرای جرم وقوع جرم غیرممکن شود یا جرم محال یا مباح است و مستحق واکنش نیست به عبارتی فاقد وصف جزایی اند. اگر در عملیات اجرایی وجود مانع یا فقدان موضوع جرم باشد جرم محال است. اگر در شروع به اجرای جرم وقوع جرم ممکن باشد یا شروع جرم محقق می گردد و یا جرم عقیم اتفاق می افتد و این موارد مذکور در زیر مجموعه جرایم ناقص و ناتمام تحلیل می شود.

کلیدواژه ها: شروع به جرم، جرم محال، جرم عقیم، در حکم شروع به جرم، جرایم ناقص

مقدمه

شروع به جرم مرحله ای قبل ارتکاب جرم است. بنابراین نظامی که در خصوص مجازات متخلف در چنین حالتی وجود دارد، با نظام مجازات مجرمی که رکن مادی جرم را بصورت کامل واقع کرده متفاوت است. به منظور بیان مفهوم شروع به جرم و تفاوت تعاریف و مجازات های آن بر اساس قوانین مجازات از سال های قبل از انقلاب اسلامی تاکنون و مقایسه جنبه های مختلف آن در ابتدا شروع به جرم را تعریف می کنیم. شروع به جرم وضعیت ارتکاب جرمی است که عملیات اجرایی آن آغاز شده ولی هنوز به پایان نرسیده و نتیجه حاصل نشده است. این یک تعریف نسبتاً عمومی است؛ یعنی اینکه ما از تعریفی که قوانین اعلام کرده است، فراتر رفتیم و تا حدودی بازتر شروع به جرم را بیان کردیم. زیرا این تعریف، مر قانون نیست و قانون به نحو دیگری آن را مطرح می کند. شروع به جرم را اینگونه تعریف کردیم زیرا در هر مرتبه ای که قانون مجازات اسلامی اصلاح شده، تعریف شروع به جرم نیز تغییر کرده است. بنابراین تعریفی که

۱-دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد

اکنون در قانون مجازات اسلامی می بینیم، با تعریفی که ارائه شد، به طور کامل منطبق نیست و تفاوت هایی دارد ولی درحقیقت این تعریف می تواند یک پایه برای توضیحات بیشتر درباره شروع به جرم باشد. از ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی جدید که می گوید: "هرکس قصد ارتکاب جرمی کرده باشد"، اینگونه بر می آید که ابتدا نیازمند رکن معنوی جرم هستیم، همچنین به دلیل اینکه قانونگذار می گوید: "شروع به اجرای آن کند" یعنی عملیات اجرایی آن را نیز آغاز کند؛ همچنین از آنجایی که درباره جرم صحبت می کند، باید گفت که قبلا نیاز به رکن قانونی داشته و قصد انجامش را کرده است. یعنی رکن معنوی را هم نیاز دارد و عملیات اجرایی را نیز آغاز می کند ولی به دلیل وجود یک عامل خارج از اراده او، قصدش معلق می ماند یعنی جرم به نتیجه نمی رسد. در اینجا حصول نتیجه مجرمانه شرط تحقق جرم نیست؛ بنابراین اولین موردی که لازم داریم این است که جرمی باید وجود داشته باشد و واقع شود یعنی مستند قانونی باید وجود داشته باشد، زیرا عمل مجاز، شروع به جرم ندارد.

یک جرم از زمانی که مجرم قصد ارتکاب آن را می کند تا زمانی که در عالم خارج وارد می شود، مراحل مختلفی را پشت سر می گذارد. مراحل چون ایجاد اندیشه مجرمانه، طراحی و برنامه ریزی، تهیه مقدمات و تدارکات، شروع به ارتکاب و حصول نتیجه که در صورت اخیر است که می گوئیم جرم واقع شده و مجرم مستحق مجازات است.

در برخی از مراحل که به آن اشاره می نمایم، اصلا جرمی واقع نشده و مجرم قابل مجازات نیست و در برخی نیز فقط در بعضی موارد استثنایی و به موجب قانون، عمل جرم محسوب می شود. جرم دارای سه عنصر است. برای ارتکاب جرم، عنصر قانونی، روانی و مادی باید وجود داشته باشد. عنصر مادی، نمود خارجی جرم است که معمولا در تعریف جرایم از آن نام برده می شود. زمانی که عنصر مادی جرم واقع می شود، جرم واقع شده است. اما ممکن است مجرم بعد از آنکه قصد ارتکاب جرم کرد و مقدمات ارتکاب آن را تهیه کرد، شروع به عملیات مادی کند اما نتواند این عملیات مادی را به پایان برساند. در این صورت نمی توان گفت که وی جرم را مرتکب شده است، بنابراین نمی توان او را به عنوان انجام دهنده جرم تام مجازات کرد. اما مجرم با شروع عملیات اجرایی، حالت خطرناکی خود را به جامعه نشان داده است. بنابراین ایجاد نظم و امنیت حکم می کند برای چنین شخصی کیفر در نظر گرفته شود. در قانون مجازات اسلامی، این مرحله تحت عنوان شروع به جرم، مورد جرم انگاری قرار گرفته است.

ماده ۴۱ قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۷۰ درباره شروع به جرم مقرر می کرد: "هرکس قصد ارتکاب جرمی کند و شروع به اجرای آن نماید، لکن جرم منظور واقع نشود، چنانچه اقدامات انجام گرفته جرم باشد، محکوم به مجازات همان جرم می شود." همچنین ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در خصوص شروع به جرم این گونه بیان می کند: "هرکس قصد ارتکاب جرمی کند و شروع به اجرای آن نماید، لکن به واسطه عامل خارج از اراده او قصدش معلق بماند، به شرح زیر مجازات می شود:

الف- در جرایمی که مجازات قانونی آنها سلب حیات، حبس دائم یا حبس تعزیری درجه یک تا سه است، به حبس تعزیری درجه چهار محکوم می شود.

ب- در جرایمی که مجازات قانونی آنها قطع عضو یا حبس تعزیری درجه چهار است، به حبس تعزیری درجه پنج محکوم می شود.

پ- در جرایمی که مجازات قانونی آنها شلاق حدی یا حبس تعزیری درجه پنج است، به حبس تعزیری یا شلاق یا جزای نقدی درجه شش محکوم می شود.

تبصره: هرگاه رفتار ارتكابی ارتباط مستقیم با ارتكاب جرم داشته، لکن به جهات مادی که مرتکب از آنها بی اطلاع بوده، وقوع جرم غیرممکن باشد، اقدام انجام شده در حکم شروع به جرم است.

۱. مفهوم شروع به جرم

شروع به جرم مرحله قبل ارتكاب جرم است. بنابراین نظامی که در خصوص مجازات متخلف در چنین حالتی وجود دارد، با نظام مجازات مجرمی که رکن مادی جرم را بصورت کامل واقع کرده متفاوت است.

به منظور بیان مفهوم شروع به جرم و تفاوت تعاریف و مجازات های آن بر اساس قوانین مجازات از سال های قبل از انقلاب اسلامی تاکنون و مقایسه جنبه های مختلف آن در ابتدا شروع به جرم را تعریف می کنیم.

شروع به جرم وضعیت ارتكاب جرمی است که عملیات اجرایی آن آغاز شده ولی هنوز به پایان نرسیده و نتیجه حاصل نشده، این یک تعریف نسبتاً عمومی است؛ یعنی اینکه ما از تعریفی که قوانین اعلام کرده است، فراتر رفتیم و تا حدودی بازتر شروع به جرم را بیان کردیم. زیرا این تعریف، در قانون نیست و قانون به نحو دیگری آن را مطرح می کند. زیرا در هر مرتبه ای که قانون مجازات اسلامی اصلاح شده، تعریف شروع به جرم نیز تغییر کرده است؛ بنابراین تعریفی که اکنون در قانون مجازات اسلامی می بینیم، با تعریفی که ارائه شد، به طور کامل منطبق نیست و تفاوت هایی دارد ولی درحقیقت این تعریف می تواند یک پایه برای توضیحات بیشتر درباره شروع به جرم باشد.

۲. شروع به جرم در قانون جدید

ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مقرر می دارد که هرکس قصد ارتكاب جرمی کند و شروع به اجرای آن کند ولی به واسطه عامل خارج از اراده او قصدش معلق بماند، مجازات می شود.

همانطور که مشاهده می شود در این ماده از شروع به جرم تعریفی ارائه نکرده و تنها برای این موضوع مجازات تعیین کرده است.

۳. تفاوت شروع به جرم در قانون قدیم و جدید مجازات اسلامی

تفاوت بارز قانون فعلی با قانون ۱۳۷۰ این است که قانون سابق درباره شروع به جرم، اصل را بر این گذاشته بود که شروع به جرم، جرم تلقی نمی شود مگر اینکه ما صراحت قانونی در این زمینه داشته باشیم اما نحوه نگارش فعلی قانون به این صورت است که می گوید هرکسی قصد ارتکاب جرمی را داشته باشد و شروع به اجرای آن کند ولی به دلیل وجود یک عامل خارج از اراده، قصد او معلق بماند به شرح زیر مجازات می شود که در ادامه مجازات آن را بیان کرده است. بنابراین باید گفت که مجازات برای آن وجود دارد. در حالی که ماده ۴۱ قانون مجازات سال ۱۳۷۰ که معادل ماده ۱۲۲ قانون مجازات فعلی است، می گفت که چنانچه اقدامات انجام گرفته جرم باشد محکوم به مجازات همان جرم می شود.

با توجه به ماده ۲ قانون مجازات اسلامی که می گوید: «هر فعل یا ترک فعلی که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد جرم محسوب می شود. برای اینکه شروع به جرم، جرم باشد، مستلزم وجود رکن قانونی یعنی نص صریح قانون در باب وجود یک متن یا مستند قانونی است.

در قانون جدید مجازات اسلامی درباره شروع به جرم اصل بر جرم بودن آن است اما از سال ۱۳۷۰ تا کنون یعنی در طول ۲۲ سال گذشته اصل بر این بود که شروع به جرم مستند قانونی می خواهد.

۴. رفع خلاء های قانونی

در کتاب اول تحت عنوان کلیات، در باب سوم جرایم و فصل اول با درج ماده ۴۱ و دو تبصره آن (قانون سابق) با تشریح شرایط شروع به ارتکاب جرم، اقداماتی را که ارتباط مستقیم با وقوع جرم داشته باشد شروع به جرم محسوب و برای آن اقدامات و عملیات در صورتی که مستقلاً جرم بودند مجازات همان جرم را در نظر گرفته بود. در مواردی که مرتکب (شروع به جرم) با میل و اراده خود از انجام عمل مجرمانه منصرف می شد، در صورت جرم بودن آن عمل جهات مخففه منظور می شد. در قانون جدید مجازات و در ذیل کتاب اول (کلیات) بخش سوم (جرائم) و مبحث اول (شروع به جرم) این نهاد کیفری به رغم تشابه ها، تفاوت هایی با قانون سابق دارد که از جمله آن بسط گسترده این عنوان و موارد دیگری است که به شرح زیر می باشد؛ خلاء های قانونی سابق به دلیل بیان نکردن عوامل خارجی و بیرونی (خارج از اراده فاعل) که مرتکب به واسطه وجود آن موفق به اتمام عملیات مجرمانه نمی شود پر شده و همانند قانون سابق چنانچه در قانونی برای این رفتار مجازاتی مقرر شده باشد، مرتکب را مستحق مجازات مذکور می داند.

۵. مجازات شروع به جرم

ویژگی قانون جدید درجه بندی مجازات هاست که در حقیقت اقتباسی از قانون سال ۱۳۵۲ است. ماده ۲۰ این قانون با تغییرات لفظی که در آن اعمال شده، به طور مجدد احیا شده است. ماده ۱۲۲ قانون مجازات جدید اعلام می کند مجازات شروع به جرم در جرایمی که مجازات قانونی آنها سلب حیات (سلب حیات به معنی گرفتن حیات از طریق قصاص نفس یا اعدام)، حبس دایم یا حبس تعزیری درجه یک تا سه است، حبس تعزیری درجه چهار خواهد بود. براساس این ماده از قانون مجازات اسلامی جدید به تدریج که از اهمیت جرم و شدت مجازات کاسته می شود، قانونگذار مجازات شروع به جرم را نیز کم می کند. در صورتی که در قانون سابق (۱۳۷۰) برای شروع به جرم نیاز به قانون داشتیم و بنابراین در هر جرمی، درباره شروع به جرم آن باید تصریح می شد که چه مجازاتی دارد.

۶. شرایط تحقق شروع به جرم

این موضوع نیز یکی دیگر از تفاوت های قانون مجازات اسلامی جدید با قانون مجازات سابق است؛ در این مورد نیز به قانون سال ۱۳۵۲ بسیار نزدیک شده ایم البته در فاصله زمانی قانون سال ۱۳۵۲ و قانون ۱۳۷۰ قانون دیگری وجود داشت که در سال ۱۳۶۲ به تصویب رسید.

این قانون نیز شباهت بسیار زیادی با قانون سال ۱۳۵۲ داشت اما قانون سال ۱۳۷۰ تحولات عمده ای در قانون سال ۱۳۶۱ به وجود آورد تا حدی که می توان گفت ماهیت آن تغییر کرد.

از ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی جدید که می گوید: "هرکس قصد ارتکاب جرمی کرده باشد"، اینگونه بر می آید که ابتدا نیازمند رکن معنوی جرم هستیم، همچنین به دلیل اینکه قانونگذار می گوید: "شروع به اجرای آن کند" یعنی عملیات اجرایی آن را نیز آغاز کند؛ همچنین از آنجایی که درباره جرم صحبت می کند، باید گفت که قبلاً نیاز به رکن قانونی داشته و قصد انجامش را کرده است. یعنی رکن معنوی را هم نیاز دارد و عملیات اجرایی را نیز آغاز می کند ولی به دلیل وجود یک عامل خارج از اراده او، قصدش معلق می ماند یعنی جرم به نتیجه نمی رسد. در اینجا حصول نتیجه مجرمانه شرط تحقق جرم نیست؛ بنابراین اولین موردی که لازم داریم این است که رفتار تام باید وجود داشته باشد و جرم انگاری شده باشد تا متعاقب آن شروع به آن جرم تلقی شود.

نکته بعد این است که فرد باید قصد آن را کرده باشد یعنی رکن معنوی باید وجود داشته باشد. بنابر این به اعتقاد ما شروع به جرم در جرایم نوعاً عمدی معنا پیدا می کند و نیز مواردی که می تواند قصد مجرمانه داشته باشد. همچنین فرد مرتکب باید عملیات مجرمانه را آغاز کند، البته مشخص نیست که عملیات مجرمانه را تا کجا باید آغاز کند، حتی می تواند در مراحل اولیه باشد و ممکن است قسمت مجاز آن باشد. ممکن است این مثال مطرح شود که خریدن طناب برای اینکه فرد با هدف سرقت از دیوار بالا برود نیز شاید بتواند شروع به جرم تلقی شود ولیکن بر طبق اصول حقوق کیفری پذیرفته شده در ایران عملیات و مقدمات اولیه مانند خریدن طناب و شاه کلیه و تهیه وسایل ارتکاب جرم همانطور که قصد و اندیشه مجرمانه در فکر یک انسان جرم نمی باشد و نمی توانیم به شروع به جرم سرقت وی را

محکوم نماییم. ولی یک شرط بسیار مهم در آن وارد شده است که در قانون سال ۱۳۷۰ وجود نداشت؛ مانعی که جلوی کامل شدن جرم را می‌گیرد عاملی است که از خارج می‌آید و مانع از به نتیجه رسیدن جرم می‌شود که در ماده ۱۲۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به درستی بیان شده است.

اما نکته حائز اهمیت آن است که همان فرد با خرید طناب برای سرقت از دیوار خانه ای بالا رود و در این هنگام پلیس او را دستگیر کند؛ در این صورت مستند به ماده ۱۲۲ قانون مارالذکر شروع به جرم محقق شده و فرد، قابل مجازات می‌باشد. در حالی که در گذشته چنین شرطی وجود نداشت و گفته می‌شد که اقدام انجام شده باید جرم باشد. این در حالی است که ممکن است عمل انجام شده جرم بوده یا عامل خارجی در آن مداخلیتی نداشته باشد. ماده ۱۲۳ قانون مجازات اسلامی نیز بیان می‌کند مجرد قصد ارتکاب جرم یا عملیات و اقداماتی که فقط مقدمه جرم است و ارتباط مستقیم با وقوع جرم ندارد، شروع به جرم نیست و از این حیث قابل مجازات نخواهد بود. همچنین ماده ۱۲۴ همان قانون می‌گوید که هرگاه کسی شروع به جرمی کند و به اراده خود آن را ترک کند، با اتهام شروع به آن جرم تعقیب نمی‌شود؛ یعنی این مورد را نیز برای تکمیل قسمتی مطرح کرده است که اگر کسی با اراده خود از عملیات اجرایی جرمی دست بکشد، دیگر تحت عنوان شروع به جرم تحت پیگرد قرار نمی‌گیرد مگر اینکه همان اندازه از عملی که انجام داده است مانند ورود به علف و یا تخریب عمدی قفل درب یک جرم مستقل دیگری باشد.

بطور مثال فرد مرتکب قصد کشتن کسی را داشته و به همین منظور اقدام به خریدن اسلحه غیرمجاز کرده است اما پس از مدتی از این اقدام خود منصرف می‌شود. از آنجایی که تهیه اسلحه غیرمجاز دارای وصف مجرمانه است این موضوع می‌تواند عامل محکومیت فرد باشد و تحت این عنوان تحت پیگرد قانونی قرار گیرد فلذا می‌تواند مصداق تعدد معنوی ماده ۱۳۱ قانون مجازات اسلامی نیز باشد. برای اینکه شروع به جرم واجد جنبه کیفری باشد، فرد باید شروع به عملیات مجرمانه کرده باشد. همچنین برای اینکه اقدام فرد مرتکب را شروع به جرمی بدانیم که به واسطه آن بتوانیم او را به ورطه پیگرد و محاکمه قضایی بکشانیم، خود او نباید از این کار دست کشیده باشد و آن را نیمه کاره رها کند و اعمالی که انجام داده است نیز جرم نباشد، دیگر نمی‌توان به عنوان شروع به جرم او را محاکمه کرد.

امکان یا عدم امکان وقوع جرم در زمان ورود به عملیات اجرایی جرم است. اگر در زمان شروع به اجرای جرم وقوع جرم غیرممکن شود یا جرم محال یا مباح است و مستحق واکنش نیست به عبارتی فاقد وصف جزایی اند. اگر در عملیات اجرایی وجود مانع یا فقدان موضوع جرم باشد جرم محال است. اگر در شروع به اجرای جرم وقوع جرم ممکن باشد یا شروع جرم محقق می‌گردد و یا جرم عقیم اتفاق می‌افتد.

شروع به جرم اقدام به رفتاری است که به منظور عملی نمودن قصد مجرمانه انجام شده ولیکن به جهت یک سری موانع خارجی به آن نتیجه مورد نظر منتهی نمی‌شود.

۷. مراحل سیر مجرمانه شروع به جرم

۱. قصد مجرمانه منجز (مرحله نفسانی است که تجلی بیرونی پیدا نکرده است) اصولاً قابل مجازات نیست مگر در موارد استثناً؛ جرائم علیه امنیت کشور ماده ۶۱۰ قانون مجازات اسلامی یا تهدید به قتل.

۲. عملیات مقدماتی (مانند خریدن اسلحه) مگر موارد استثناً؛ جرایم خاص ماده ۶ قانون قاچاق اسلحه و مهمات مصوب ۱۳۹۰ جرم خاص و مستقلی است.

۳. ورود به عملیات اجرایی که ملاک تشخیص اعمال مقدماتی از عملیات شروع به جرم یک ملاک نسبی می باشد مانند فرار از زندان و مدت زمان طولانی و قبل از خروج دستگیر شدن است.

۴. انصراف غیرارادی از جرم (عدم حصول نتیجه مجرمانه) یا مانع خارجی است.

ملاک تشخیص اعمال مقدماتی از عملیات شروع به جرم یک ملاک نسبی است.

۸ دیدگاه ها و نظریات در خصوص تبیین شروع به جرم

۱. دیدگاه عینی یا مادی یا موضوعی: شروع به جرم فقط زمانی قابل مجازات است که عملیات مادی جرمی به وقوع بپیوندد (نظام عدالت کیفری ایران) قبح فعلی هم می گویند.

۲. دیدگاه ذهنی: به نیت مرتکب توجه دارند. معطوف به حالت روانی و ذهنی مجرم است و زمانی قابل مجازات است که فاعل جرم از لحاظ روانی و ذهنی علم دارد به اینکه شروع به اجرای جرمی کرده است (سوءنیت و قصد مجرمانه) قبح فاعلی هم می گویند.

۳. دیدگاه مختلط فرانسوی: تلفیق دو گروه بالاست یعنی شروع به جرم زمانی قابل مجازات است که قصد منجز مجرمانه به عینیت رسیده باشد و اعمال انجام شده در ارتباط مستقیم با جرم باشد. به نحوی که بتوان گفت اگر مانع خارجی نبود جرم حتماً واقع می شد. یعنی اینکه اولاً باید قصد مرتکب روشن باشد (این یعنی اینکه باید بین اعمال تعیینی و اعمال مشکوک تفاوت گذاشت) و بین این اعمال و نتیجه هم باید رابطه علیت باشد و ثانیاً قصد ارتکاب عملی که شروع به آن جرم است احراز گردد.

مثلاً خریدن تفنگ که قصد خریدار را مشخص نمی کند و معلوم نیست که فعل خرید تفنگ برای چه منظوری است (برای شکار است یا برای قتل) ولیکن در موردی که کسی برای اطمینان از نبود کسی در خانه زنگ در را می زند و در همین حین با اخطار مأمور نیروی انتظامی دستگیر می شود جز شروع به جرم سرقت تعبیر دیگری نمی شود پیدا کرد.

برخی آمده اند شروع به جرم را شروع به جرم ناقص تقسیم کرده اند که فردی همه عملیات اجرایی را انجام نمی دهد مثلاً قبل از اینکه ماشه اسلحه را فشار دهد شخصی دست او را می گیرد.

و در دومین تقسیم بندی، شروع به جرم کامل به عبارتی جرم ناقص را مطرح نموده اند. مرتکب همه عملیات اجرایی را انجام می دهد ولیکن نتیجه حاصل نمی شود. از باب مثال می توان اشاره نمود که اسلحه را می گیرد و ماشه را هم فشار می دهد ولی به آن شخص مجنی علیه اصابت نمی کند. که البته این نوع تقسیم بندی در حقوق ایران کاربردی ندارد و علی الظاهر برای حقوق خارجه می باشد.

شروع به اجرا مستلزم ارتکاب فعل مادی است. یعنی شروع به جرم در جرایمی که عنصر مادی آن ترک فعل است محقق نمی شود (اردبیلی، ۱۳۹۴) اما بنظر می رسد با ترک فعل هم محقق شود زیرا که ارکان شروع به جرم در این موارد قابل تحقق است. این ادعا ممکن است از عبارت قانون که گفته شده شروع به اجرای آن نماید (در صدر ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی) استنباط بشود که دلیلی بر مثبت بودن فعل ندارد. مانند؛ پرستاری که قصد کشتن بیمار را دارد و دارو را به او نمی دهد. اینجا ترک دارو را شروع کرده است و اگر شخصی به عنف او را وادار به دادن دارو بکند نتیجه مورد نظر او که قتل و کشتن بوده تحقق پیدا نمی کند.

این موضوع مثل فیلمی است که عملیات مرتکب را در آن فیلم نشان می دهند و به یکباره قبل از نتیجه، فیلم را قطع کنند و همه به قصد مرتکب پی ببرند.

در خصوص ماده ۱۲۳ سوالی مطرح است که مردی نصف شب پشت در اتاق زن جوان و ثروتمندی دستگیر شده آیا عمل او مقدمه جرم است یا شروع به جرم؟

اگر شروع به جرم باشد به کدام یک از جرایم؟ قتل؟ سرقت؟ زنا؟ و اینکه شروع به اجرا از مسائل حکمی است یا موضوعی؟

شروع به جرم مثل سایر جرایم به عنصر مادی و معنوی نیاز دارد:

عنصر مادی، شروع به اجرای رفتار فیزیکی و تمام نشدن جرم است.

عنصر معنوی (روانی) علم و اراده مرتکب است.

تفاوت جرم تام و شروع در جرم فی الواقع در عنصر مادی است اما از نظر عنصر روانی تفاوتی بین جرم تام و شروع به جرم نیست.

شخصی که شروع به قتل می کند مثل شخصی که قتلی انجام می دهد هر دو قصد کشتن دارند و شخصی که شروع به سرقت می کند مثل سارق هر دو قصد تملک مال را دارند، مرتکب باید بداند که عمل وی صلاحیت بوجود آوردن نتیجه را دارد به علاوه اینکه اراده هم داشته باشد.

شخصی که شروع به جرمی کرده قصد شروع را که ندارد چون نفعی برای آن ندارد و اگر مرتکب قصد نتیجه را نکرده باشد بعنوان شروع در جرم قابل تعقیب کیفری نخواهد بود بلکه مسئول همان جرمی است که انجام داده است.

التهایه شروع به جرم فقط در جرایم عمدی و ارادی وجود دارد و از جرایم غیر عمدی خارج است.

مثلا راننده کامیونی که با سرعت زیاد و با بی احتیاطی وارد یک جمعی شده نمی توان به شروع در قتل غیرعمدی تعقیب کرد مگر اینکه قصد ارتکاب جرم معینی وجود داشته باشد (مانند جرم تام).

۹. معلق ماندن و عدول از ارتکاب جرم

عدول اختیاری و ارادی قابل مجازات نیست زیرا مصلحت جامعه اقتضا می کند که چنین کسی مجازات نشود. این موضوع مطابق ماده ۱۲۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ نوعی عذر قانونی معاف کننده از مجازات می باشد.

عدول غیراختیاری و غیر ارادی قابل مجازات است. مصداق های عدول اختیاری: ترحم، اخلاق، ترس می باشد اما انگیزه تأثیری ندارد.

سؤالی مطرح است که آیا می شود عدول هم اختیاری باشد و هم غیراختیاری؟ به نظر جواب مثبت است مانند اینکه سارقی گمان می کند شخصی او را تعقیب می کند و در همین جا از سرقت منصرف می شود، اینجا اختلاف شده که از نوع اختیاری است یا غیراختیاری؟ که در این مثال انصراف ارادی و اختیاری است اما با جبر درونی که البته مطابق ماده ۱۲۴ قانون فوق جرم نیست مگر آنکه رفتار جرم مستقل دیگری باشد.

۱۰. اقدامات مجرمانه بی بهره (جرم های ناتمام)

جرم محال و عقیم: جرم محال یعنی بی اثر ماندن قصد مجرمانه علی رغم به پایان رساندن مسیر مجرمانه به دلیل عدم امکان وجود موضوع یا عدم تکاپوی وسیله مجرمانه و جرم عقیم بی اثر ماندن قصد مجرمانه علی رغم به پایان رساندن مسیر مجرمانه به دلیل عدم مهارت، بی فکری یا علت اتفاقی غیر قابل پیش بینی است.

درخصوص جرم محال شرایط ذاتی را مطرح می کنند و نه عارضی، مثلا تیراندازی به کسی که قبلا مرده است یا مالی که متعلق به خود اوست یا سمی که برای کشتن می دهد سمی نیست.

بحث مطرح شده: ممکن بودن جرم باید مربوط به خود فعل باشد یا اینکه مجرم اعتقاد به ممکن بودن داشته باشد؟

۱: محال مطلق: مطلق وسیله ای (شلیک با تفنگ آب پاش) و مطلق موضوعی (شلیک به جسد)

۲: محال نسبی: نسبی وسیله ای (خارج شدن فرد منظور، از ترس) و نسبی موضوعی (دست در جیب خالی)

برخی می گویند که فقط محال مطلق قابل تعقیب نیست و محال نسبی قابل مجازات می باشد.

می شود ایراد گرفت جرم یا محال است یا ممکن. دیگرحد وسطی ندارد یا قابل مجازات است یا غیر قابل مجازات.

۳: محال قانونی یعنی یکی از شرایط قانونی جرم فراهم نیست (تیر اندازی به شخص مرده، چرا که زنده بودن رکن قانونی جرم قتل است) بنابراین قابل مجازات نیست.

۴: محال مادی بخاطر شرایط مادی امکان تحقق جرم نیست (خرابی وسیله را می شود مطرح نمود) نوع وسیله از نظر قانونی مهم نیست. پیروان نظریه شخصی می گویند هر جرم محالی قابل مجازات است چون که سوء نیت مرتکب و قصد مجرمانه وجود دارد.

در جرایم ناقص در شروع به جرم رفتار انجام نمی شود یک مرحله قبل از اجراست.

بحث مهم دیگر این است که شروع به جرم های خاص به قوت خود باقی است یا خیر؟ که به تفکیک مورد اشاره قرار می گیرد: شروع به جرم های خاص قاعده خاص اند و قاعده خاص مقدم، قاعده یا قانون عام مؤخر را تخصیص می زند. که منشأ این موضوع یک اصل فقهی است که در اصول فقه عموماً نسبت به امور مدنی و شخصی بیان شده است و نسبت به امور کیفری قابل تسری نمی باشد.

تفسیر به نفع متهم برخی شروع به جرم ها مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام هستند ولیکن ماده ۱۲۲ قانون مجازات مصوب مجلس شورای اسلامی هستند و عدم تناسب در مجازات شروع به جرم برخی جرایم با مجازات جرم کامل مانند سرقت وجود دارد.

۱۱. شروع به ارتکاب جرم در جرایم مستوجب مجازات های تعزیری قابل مجازات

تاکنون قانونگذار با یک مشکل مواجه بود، یعنی مجازات ها را تقسیم بندی کرده بود اما در این قبیل موارد باید به نوعی به جرم می پرداختیم. قانونگذار از یک روش دیگر استفاده کرد؛ در این روش بیشتر از آنکه تعزیری یا حدی بودن جرم مهم باشد، نوع آن اهمیت دارد؛ بنابراین اگر مجازات سالب حیات یا حبس دائم یا تعزیر درجه یک تا سه باشد، مشمول بند الف ماده ۱۲۲ می شود. این سلب حیات می تواند از موارد قصاص، حد یا تعزیر باشد. همین که سلب حیات باشد مجازات شروع به جرم آن حبس تعزیری درجه چهار است. به این معنا که دیگر شروع به جرم در جرایم حدی یا تعزیری یا دیه به تفکیک تعیین نمی شود بلکه قانونگذار می گوید اگر مجازات سالب حیات باشد، مشمول بند الف می شود و اگر مجازاتش قطع عضو یا حبس تعزیری درجه چهار باشد مجازات شروع به جرم حبس تعزیری درجه پنج خواهد بود.

اگر چه قانون فعلی ما ظاهراً از قانون سال ۱۳۵۲ اقتباس شده ولی این قانون نیز از قانون مجازات فرانسه گرفته شده است؛ در این قانون تمام آموزه های مکاتب حقوق جزا تا آن روز لحاظ شده بود؛ یعنی حتی تأثیر مکتب دفاع اجتماعی نوین را می توانیم ببینیم؛ بنابراین می توان گفت که قانونی مترقی محسوب می شود. اگر چه باید گفت که این ۴۰ سال تغییرات حقوق جزا یعنی مکاتب بعدی حقوق جزا در این قانون وجود ندارد.

ویژگی مثبت دیگر قانون جدید مجازات اسلامی این است که در موضوع شروع به جرم دست قاضی را باز گذاشته است تا شروع به جرم را تحت پیگرد قرار دهد تا بسیاری از مرتکبان حرفه ای جرایم مختلف نتوانند از این طریق شانه خالی کنند و بگویند که ما قانونی در این زمینه نداریم و بتوانند از چنگال قانون رها شوند. همچنین سیستم درجاتی بودن و تدریجی بودن کیفر نیز نکته مهمی است؛ البته درباره ظرایف این قانون باید گفت که در طول زمان و در محل اجرا مشخص می شود که چه مشکلاتی می تواند داشته باشد یا نداشته باشد.

نتیجه گیری

انواع دیدگاه ها و نظریات در خصوص شروع به جرم، مفهوم شروع به جرم و شرایط تحقق و مجازات آن، مراحل سیر مجرمانه در شروع به جرم، تفاوت شروع به جرم در قانون قدیم و جدید و عدول از ارتکاب جرم توسط مرتکب نیز در این مقاله مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت.

یک جرم از زمانی که مجرم قصد ارتکاب آن را می کند تا زمانی که در عالم خارج وارد می شود، مراحل مختلفی را پشت سر می گذارد. مرحله ای چون ایجاد اندیشه مجرمانه، طراحی و برنامه ریزی، تهیه مقدمات و تدارکات، شروع به ارتکاب و حصول نتیجه. که در صورت اخیر است که می گوئیم جرم واقع شده و مجرم مستحق مجازات است. مجرم بعد از آنکه قصد ارتکاب جرم کرد و مقدمات ارتکاب آن را تهیه کرد، شروع به عملیات مادی کند اما نتواند این عملیات مادی را به پایان برساند. در این صورت نمی توان گفت که وی جرم را مرتکب شده است، بنابراین نمی توان او را مجازات کرد. اما مجرم با شروع عملیات اجرایی، حالت خطرناکی خود را به جامعه نشان داده است. بنابراین ایجاد نظم و امنیت حکم می کند که جزایی برای چنین شخصی در نظر گرفته شود. در قانون مجازات اسلامی، این مرحله تحت عنوان شروع به جرم، مورد جرم انگاری قرار گرفته است. کلیه مواد مربوط به مبحث شروع به جرم در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مواد ۱۲۲ الی ۱۲۴ مورد بررسی و تشریح قرار گرفت. جرم محال و عقیم نیز مورد تبیین قرار گرفت و مبرهن گردید که جرم محال یعنی بی اثر ماندن قصد مجرمانه علی رغم به پایان رساندن مسیر مجرمانه به دلیل عدم امکان وجود موضوع یا عدم تکاپوی وسیله مجرمانه و جرم عقیم بی اثر ماندن قصد مجرمانه علی رغم به پایان رساندن مسیر مجرمانه به دلیل عدم مهارت، بی فکری یا علت اتفاقی غیر قابل پیش بینی است. در خصوص جرم محال شرایط ذاتی را مطرح می کنند و نه عارضی، مثلاً تیراندازی به کسی که قبلاً مرده است یا مالی که متعلق به خود اوست یا سمی که برای کشتن می دهد سمی نیست.

منابع

- ۱- اردبیلی، محمد علی، حقوق جزای عمومی، جلد دوم، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۳
- ۲- باهری، محمد، نگرشی بر حقوق جزای عمومی، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۸۰
- ۳- پورتال قوه قضاییه
- ۴- زراعت، عباس، حقوق جزای عمومی، انتشارات جنگل جاودانه، ۱۳۹۲
- ۵- ساکی، محمدرضا، حقوق جزای عمومی، مسئولیت کیفری، جلد دوم، انتشارات جنگل جاودانه، ۱۳۹۲
- ۶- صادقی، محمد هادی، حقوق جزای اختصاصی (جرایم علیه اشخاص)، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۲
- ۷- عالی پور، حسن، حقوق کیفری عمومی (مسئولیت کیفری)، تهران، ۱۳۹۶
- ۸- عظیم زاده، شادی، حقوق جزای عمومی، تهران، انتشارات دور اندیشان، ۱۳۹۴
- ۹- گلدوزیان، ایرج، بایسته های حقوق جزای عمومی، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۲
- ۱۰- مصدق، محمد، شرح قانون مجازات اسلامی، انتشارات جنگل جاودانه، ۱۳۹۲
- ۱۱- میرمحمد صادقی، حسین، حقوق کیفری اختصاصی، جرایم علیه اشخاص، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۴